

A R T Y K U Ł Y

STUDIA Z PRAWA WYZNANIOWEGO
Tom 19 – 2016

MARTA ORDON*

PRAWO O STOWARZYSZENIACH
JAKO INSTRUMENT NADZOROWANIA
DZIAŁALNOŚCI ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH
W LATACH 1949–1989¹

1. WSTĘP

Represje wobec zgromadzeń zakonnych², jakich dopuszczały się władze komunistyczne w Polsce po II wojnie światowej, miały swe źródło w prowadzonej wówczas polityce wyznaniowej. Podstawą tej polityki były założenia ateistycznego systemu marksistowsko-leninowskiego, wrogiego kościołom i związkom wyznaniowym³. Ponieważ w Polsce przeważającą większość społeczeństwa stanowili wierni Kościoła katolickiego, toteż właśnie przeciwko instytucjom tego Kościoła skierowany został niemal cały impet antyreligijnej kampanii

* Dr, Katedra Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: mordon@kul.pl

¹ Artykuł stanowi rozszerzoną wersję fragmentu opracowania: „Prawo o stowarzyszeniach jako instrument represji wobec zgromadzeń zakonnych w okresie Polski Ludowej”, w: *Zakony żeńskie w PRL. Prawo instrumentem walki władz komunistycznych z Kościołem i zakonami w Polsce*, red. Agata Mirek (Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2009), 85-111.

² W niniejszym opracowaniu stosowane będą – za polskim ustawodawcą świeckim – terminy zakon i zgromadzenie zakonne na określenie wszystkich form życia zakonnego i stanu doskonałości ewangelicznej przewidzianych w prawie kanonicznym.

³ Szerzej na temat antyreligijnych założeń ideologii marksistowsko-leninowskiej zob. Piotr Stanisław, „Ideologiczne podstawy polityki wyznaniowej w PRL”, *Resovia Sacra* 7 (2000): 259-270.

ówczesnych władz. W ocenie komunistów zakony były „szturmowymi oddziałami Kościoła”⁴, zatem jednym z najważniejszych frontów walki z Kościołem stała się batalia z życiem zakonnym, mająca na celu wyeliminowanie go z polskiego społeczeństwa⁵. Jedną z metod walki było instrumentalne stosowanie przepisów prawa stanowionego⁶. Niniej-

⁴ Ewa Kaczmarek, „Prymas Wyszyński – obrońca zakonów wobec prześladowań władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, *Teologia i Moralność* 10 (2011): 162.

⁵ O nastawieniu wobec osób zakonnych wiele mówi język i sformułowania jakimi posługiwały się władze opisując je w aktach prawa wewnętrznego i poufnej korespondencji. Szereg tych wypowiedzi cytują, w oparciu o zachowane materiały archiwalne, różni autorzy piszący o represjach stosowanych wobec Kościoła polskiego po II wojnie światowej. W świetle tych wypowiedzi zakony to ostoje „fanatyzmu religijnego, konserwatyzmu i wrogości do tego, co postępowe”, widziano w nich „ciało obce” w narodzie polskim oraz „zorganizowaną, scentralizowaną czołową i bojową szturmówkę Kościoła walczącego” [Dominik Zamiatała, „Działania represyjne władz komunistycznych wobec zakonów męskich w PRL”, *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura* 11 (2011): 211-212]. To „najgorliwsi wykonawcy poleceń hierarchii Kościoła, najlepiej przygotowani i wypróbowani w fanatyzowaniu społeczeństwa” [Dominik Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*, t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945-1989* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2012), 111]. Siostry zakonne „wychowują dzieci w formach wrogich ustrojowi PRL” [Lidia Fiejdasz, *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie wobec duchownych Kościoła katolickiego w latach 1950-1973* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 80], a także są „propagandzistkami kultu religijnego wśród chorych” (tamże, 81). Andrzej Szymański opisując przypadek aresztowania jednej z sióstr zakonnych (pracującej jako pielęgniarka w Szpitalu Powiatowym w Strzelcach Opolskich), przytacza zarzuty wobec niej wysuwane: „rozsiewała katolickiego rewizjonizmu na terenie szpitala”, w którym ponadto „zakonnice posiadają swoje gniazdo wrogiej działalności przeciwko Polsce Ludowej” [*Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1944-1965. Studium historyczno-prawne* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2010), 192]. Język tych wypowiedzi niewątpliwie świadczy o wrogości i nieprzyjaznym nastawieniu do zakonów.

⁶ Józef Krukowski pisze wprost o marksistowskiej koncepcji prawa jako instrumentu w rękach władz partyjno-państwowych w osiąganiu określonych celów ideologicznych. Zalicza tę koncepcję do swoistej odmiany pozytywizmu prawniczego. W jego ocenie w państwach socjalistycznych prawo miało służyć interesom klasy robotniczej, w istocie jednak służyło interesom partii komunistycznej, a jeszcze ściślej – oligarchii partyjnej [Józef Krukowski, „Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956”, *Roczniki Nauk Prawnych* 9 (1999): 5-6]. Podstawowym przejawem instrumentalizacji prawa jest podporządkowanie go racjom o charakterze politycznym. W okresie Polski Ludowej wielokrotnie mieliśmy do czynienia z instrumentalizacją prawa wobec podmiotów kościelnych, kiedy to proces jego stanowienia i stosowania podporządkowany był prowadzonej wówczas polityce wyznaniowej. Priorytetowe traktowanie racji o charakterze politycznym wskazane zostało jako jeden z podstawowych przejawów

sze opracowanie pokazuje takie właśnie wykorzystywanie przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1932 r. – *Prawo o stowarzyszeniach*⁷ wobec zgromadzeń zakonnych Kościoła katolickiego. Środkiem represji wobec zakonów stały się przepisy dotyczące nie tylko legalizacji zrzeszeń, czy likwidacji już istniejących, ale nawet te określające zasady sprawowania nadzoru nad działalnością zalegalizowanych zrzeszeń. W niniejszym opracowaniu pokazane zostaną metody i przykłady instrumentalnego wykorzystywania przepisów *Prawa o stowarzyszeniach* do kontrolowania i utrudniania działalności zgromadzeniom zakonnym.

2. PODPORZĄDKOWANIE ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH PRZEPISOM *PRAWA O STOWARZYSZENIACH*

W Polsce międzywojennej zakony działały w ramach autonomii przyznanej Kościołowi katolickiemu zgodnie z art. 113 i 114 Konstytucji

instrumentalizacji prawa podczas dyskusji wieńczącej sesję pt. „Przejawy instrumentalizacji prawa” w trakcie II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego, które odbyło się w Kazimierzu Dolnym w dniach 26-28 października 2004 r. Zob. w szczególności głosy J. Szymanka i P. Stanisza, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisza, Marta Ordon (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005), 297-299. O instrumentalizacji prawa w okresie Polski Ludowej pisało już wielu autorów. Powstały m.in. opracowania ukazujące instrumentalizację prawa na gruncie szkolnictwa wyznaniowego (Artur Mezglewski, „Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania”, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej...*, 235-262), ubezpieczeń społecznych osób duchownych (Piotr Stanisza, „Rola przepisów regulujących ubezpieczenie społeczne duchownych w realizacji polityki wyznaniowej państwa w latach 1945-1989”, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej...*, 271-295), prawa karnego (Alicja Grześkowiak, „Prawo karne instrumentem walki z Kościołem w latach 1944-1956”, w: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. Alicja Grześkowiak [Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004], 47-98), czy opodatkowania osób duchownych i instytucji kościelnych (Tadeusz Stanisławski, *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej...*, 263-270).

⁷ Dz.U. Nr 94, poz. 808 z późn. zm. Dalej: *Prawo o stowarzyszeniach*.

tucji z 1921 r.⁸, a także w oparciu o przepisy Konkordatu zawartego między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską w dniu 10 lutego 1925 r.⁹, który w art. I uznawał prawo kanoniczne za podstawę działalności Kościoła¹⁰. W okresie międzywojennym zakony były wyłączone spod regulacji prawnej dotyczącej zrzeczeń świeckich, jaką było rozporządzenie z 1932 r. – *Prawo o stowarzyszeniach*. Wyłączenie to wynikało z art. 9 lit. a tego rozporządzenia.

Po II wojnie światowej sytuacja prawna zgromadzeń zakonnych w Polsce uległa diametralnej zmianie. Uchwałą z dnia 12 września 1945 roku Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej uznał Konkordat z dnia 10 lutego 1925 r. za nieobowiązujący¹¹ i zaprzestał jego stosowania¹². Tym samym zakonne osoby prawne utraciły osobowość prawną prawa cywilnego.

⁸ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267 z późn. zm.). Przepisy artykułów 113 i 114 zostały utrzymane w mocy przez Ustawę Konstytucyjną z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 227).

⁹ Dz.U. Nr 72, poz. 501. Konkordat wszedł w życie 3 sierpnia 1925 r. O posiadaniu przez zakony osobowości prawnej prawa cywilnego decydował art. XVI Konkordatu, który polskim osobom prawnym kościelnym i zakonnym, mającym taki charakter zgodnie z prawem kanonicznym, gwarantował te same prawa, które posiadały świeckie osoby prawne. Na tej podstawie Minister Sprawiedliwości opublikował wykaz kościelnych i zakonnych osób prawnych działających według prawa kanonicznego (Komunikat MS z dnia 15 maja 1926 r. w sprawie przepisów prawa kościelnego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych, Dz.Urz. MS nr 10, s. 175-182.)

¹⁰ Szerzej na ten temat pisali: Leon Halban, *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską* (Warszawa: Księgarnia M. Szczepkowskiego, 1925), 5-6, 17-20; Stanisław Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* (Łomża: Księgarnia „Unitas”, 1934), 48, 145-146.

¹¹ Tekst uchwały w: *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*, red. Marian Fąka (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1978), 26-27. Uchwała nie ukazała się w żadnym oficjalnym dzienniku urzędowym, a jedynie w prasie codziennej.

¹² Na temat skutków prawnych uchwały oraz rzeczywistych powodów zerwania Konkordatu zob.: Artur Mezglewski, „Spór o «wygaśnięcie» konkordatu polskiego z 1925 roku”, *Roczniki Nauk Prawnych* 8 (1998): 325-340; Henryk Rybczyński, „W sprawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską 10 II 1925 roku”, w: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Zygmunt Zieliński, Stanisław Wilk (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1981), 49-52; Krzysztof Skubiszewski, „Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawnomiędzynarodowe”, w: *Kościół w II Rzeczypospolitej...*, 35-47.

Ponowne uregulowanie sytuacji prawnej zakonów miało nastąpić – jak głosiła to oficjalna propaganda władz – poprzez dokonanie ich rejestracji w trybie *Prawa o stowarzyszeniach*. Dekretem z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach¹³ zmieniono brzmienie art. 9 lit. a rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1932 r. w ten sposób, że zlikwidowano poprzednie wyłączenie zakonów spod przepisów tego prawa. W myśl dekretu z 5 sierpnia 1949 r. zakony miały ulec rozwiązaniu, jeżeli w ciągu 90 dni od ogłoszenia dekretu nie poddadzą się rejestracji w trybie *Prawa o stowarzyszeniach*. O przeznaczeniu ich majątku miała wówczas decydować Rada Ministrów. Szczegółowy tryb postępowania w sprawie rejestracji określiło rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 r.¹⁴ Zgodnie z nim zakony miały złożyć „podania o uregulowanie swojego bytu prawnego”, co było warunkiem prowadzenia przez nie dalszej działalności. Ukształtowany został w ten sposób stan prawny, który można było bez trudu wykorzystać jako narzędzie represji wobec zgromadzeń zakonnych.

Podciągnięcie zakonów pod przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* oficjalnie uzasadniano koniecznością uporządkowania przepisów prawnych. Rzeczywiste motywy wprowadzenia tego wymogu prawnego jasno pokazuje ściśle tajna instrukcja nr 30 Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 1 września 1949 r.¹⁵ Wyraźnie w niej stwierdzono, że nowelizacja *Prawa o stowarzyszeniach* dokonana dekretem z dnia 5 sierpnia 1949 r. ma położyć kres prowadzeniu przez zakony

¹³ Dz.U. nr 45, poz. 335.

¹⁴ Dz.U. nr 47, poz. 358. Zgodnie z rozporządzeniem, „podania o uregulowanie swojego bytu prawnego” należało składać do Ministra Administracji Publicznej za pośrednictwem terenowo właściwej wojewódzkiej władzy administracji ogólnej. Do podania należało załączyć: 4 egzemplarze statutu (konstytucji) zakonu lub kongregacji duchownej, spis członków zarządu (kierownictwa prowincji lub zakonu albo kongregacji duchownej) z podaniem funkcji, wykaz oddziałów (domów) oraz imienny spis członków kierownictwa oddziałów (domów), wykaz instytucji i zakładów naukowych, wychowawczych, leczniczych, gospodarczych itp. prowadzonych przez te podmioty, a także wykaz majątku nieruchomości. Ujawnić należało ponadto ogólną liczbę członków zakonu z podziałem na poszczególne kategorie.

¹⁵ Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie (dalej - IPNL), Zarządzenia, rozkazy, instrukcje wydane przez MBP w 1949 r., sygn. IPNLU-055/40, k. 160–161v.

„szpiegowskiej i dywersyjnej roboty przeciw Państwu”. Jak oceniono w instrukcji, Kościół pod płaszczkiem zakonów prowadził „wrogie organizacje o charakterze politycznym”, zatem zmiana przepisów umożliwi wyeliminowanie takich organizacji realizujących działalność „niezgodną z interesami państwa”¹⁶.

Wymogi prawne postawione przez władze wobec zakonów Episkopat Polski odczytał jako poważne zagrożenie i ingerencję w najbardziej wewnętrzne sprawy Kościoła. Zdecydowany protest wobec sierpniowej nowelizacji przepisów *Prawa o stowarzyszeniach* biskupi wyrazili w liście skierowanym do Rządu RP w dniu 21 września 1949 r.¹⁷ Stwierdzili w nim stanowczo, że „*Prawo o stowarzyszeniach* nie nadaje się do regulowania życia wewnętrznego i działalności [...] zakonów”. Jednocześnie Episkopat Polski świadom był, że rezygnacja z ubiegania się o rejestrację naraziłaby zakony na negatywne konsekwencje w postaci ich likwidacji i utraty majątku. Nie chciał przy tym dodatkowo zaognić i tak już mocno napiętych w tym czasie stosunków na linii Kościół–państwo. Z drugiej strony, nie chciał także oddawać decyzji o dalszym istnieniu zakonów w ręce wrogiej im administracji państwowej. Zwlekał więc z podjęciem decyzji do końca, cały czas czyniąc na forum Komisji Mieszanej starania o uchylenie znowelizowanych przepisów *Prawa o stowarzyszeniach*¹⁸. Dodatkowo atmosferę napięcia i niepewności co do dalszych losów zakonów podsycyłały napływa-

¹⁶ Szerzej na temat tej instrukcji MBP zob.: Marta Ordon, „«Rozpracowanie katolickich organizacji masowych». Nowelizacja prawa o stowarzyszeniach w świetle tajnej instrukcji MBP z 1 września 1949 r.”, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 7 (2004): 255-262.

¹⁷ Tekst listu w: Archiwum Akt Nowych (dalej - AAN), Urząd do Spraw Wyznań (dalej - UdSW), sygn. 133/5, k. 1-5; a także w: Peter Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: *Lata 1945-1959* (Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, 1994), 181-184.

¹⁸ O tym, że Episkopat Polski z podjęciem ostatecznej decyzji w tej tak trudnej sprawie zwlekał do ostatniego dnia, może świadczyć okólnik skierowany do władz zakonnych, w którym biskupi ordynariusze zalecają by „zakony i zgromadzenia nie podejmowały żadnych kroków” odnośnie do wymaganej rejestracji, „aż do chwili otrzymania dalszych instrukcji”. Jednocześnie ustnie powiadomiono właściwe władze zakonne, by miały przygotowane wszystkie dokumenty potrzebne do rejestracji (pisze o tym Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)* [Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997], 267). Cyt. z okólnika za Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)* [Warszawa: Wydawnictwo Neriton i Instytut Historii PAN, 2003], 101.

jące z Czechosłowacji wiadomości o likwidacji autonomii Kościoła w tym kraju, o przeprowadzaniu przez służby bezpieczeństwa aresztowań osób zakonnych i przejęciu majątków zgromadzeń zakonnych na rzecz państwa¹⁹. Wiadomości te kazały się domyślać, że podobnie jak tam, obowiązkowa rejestracja zakonów stanowić będzie jedynie wstęp do całkowitej likwidacji zakonów w Polsce. Ostatecznie Episkopat Polski, ze względu na autonomię zakonów, ograniczył się do stanowiska doradczego, raczej w duchu dostosowania się do znowelizowanych przepisów prawnych²⁰.

Zgodnie z sugestią Episkopatu Polski zakony i zgromadzenia zakonne złożyły wymagane podania „o uregulowanie swojego bytu prawnego”. Według danych Urzędu do Spraw Wyznań do rejestracji w 1949 roku zgłosiło się 46 zgromadzeń zakonnych męskich i 111 żeńskich²¹.

¹⁹ Szerzej o sytuacji Kościoła w Czechosłowacji w tamtym okresie zob. Ondrej Podolec, „Czechosłowackie ustawodawstwo kościelne z 1949 r. i jego stosowanie w praktyce”, w: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. Józef Marecki (Kraków: Instytut Pamięci Narodowej i Wydawnictwo WAM, 2011), 13-25; Ivan A. Petránský, „Represje wobec Kościoła katolickiego na Słowacji (1944-1948)”, w: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego...*, 27-42; Jaroslav Caronič, „Represje czechosłowackiego aparatu bezpieczeństwa wobec greckokatolickich wspólnot zakonnych w 1950 r.”, w: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego...*, 43-55.

²⁰ Tak uważa Andrzej Micewski (*Kardynał Wyszyński. Prymas i Mąż Stanu* [Paryż: Éditions du Dialogue, 1982], 67). Józef Krukowski pisze z kolei, że Episkopat „wydał polecenie” poddania się obowiązkowi rejestracji („Prawo chrześcijan do stowarzyszania się i możliwości jego realizacji w prawie kanonicznym i polskim”, *Kościół i Prawo* 9 (1991): 205), a Jan Żaryn dodaje, że biskupi uczynili to po konsultacji z Porozumieniem Międzyzakonnym (*Dzieje Kościoła katolickiego...*, 101). Na temat Porozumienia Międzyzakonnego i roli jaką odegrało dla ocalenia życia zakonnego w Polsce Ludowej pisze: Kaczmarek, „Prymas Wyszyński”, 160-161. Na temat współpracy międzyzakonnej zob. także: Agata Mirek, „Przystosowanie i opór żeńskich zgromadzeń zakonnych wobec władz komunistycznych w Polsce. Zarys problemu”, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 227-230.

²¹ Wytoczne UdSW w sprawie polityki wobec zakonów i zgromadzeń zakonnych z dnia 12 grudnia 1958 r. (brak numeru), AAN, UdSW, sygn. 133/7, k 130-131. Według tego samego źródła nie wszystkie wówczas działające w Polsce zakony złożyły podania o rejestrację. Nie uczynili tego na przykład „stanisławicwi”, „żeńskie zgromadzenie bezhabitowe św. Anioła” (chodzi tu zapewne o Zgromadzenie Sióstr od Aniołów założone w 1889 r.) i „kilka zakonów pochodzenia autochtonicznego” (tamże, k. 129). Na temat decyzji władz Zgromadzenia Sióstr od Aniołów w sprawie rezygnacji ze starań o rejestrację zob. Ilona Lewandowska, *Działalność Sióstr od Aniołów w Polsce w latach 1945-1980* (Warszawa: Instytut Nauk Historycznych UKSW i Wydawnictwo LTW, 2012), 18-21.

Złożone podania o rejestrację nigdy nie zostały rozpatrzone przez władzę rejestracyjną, zakony nie zostały wciągnięte do rejestru stowarzyszeń, ani też nigdy nie otrzymały od władz potwierdzenia rejestracji²². Organ rejestracyjny, jakim w świetle rozporządzenia z dnia 6 sierpnia 1949 r. miał być Minister Administracji Publicznej, nigdy nie sporządził żadnego spisu, który mógłby być uznany za rejestr. Obowiązujące wówczas rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 grudnia 1932 r. *o rejestracji stowarzyszeń*²³ szczegółowo określało sposób prowadzenia rejestru, wraz ze wskazaniem danych, jakie powinny być umieszczone w każdej z jego sześciu rubryk. Odnalezione w Archiwum Akt Nowych²⁴ wykazy zgromadzeń zakonnych w żaden sposób nie spełniają przewidzianych prawem wymogów prowadzenia rejestru. Są to wykazy, w których pod kolejnymi numerami wymienione są jedynie „nazwy stowarzyszeń czyli zgromadzeń zakonnych”²⁵.

²² Potwierdzenie faktu, że podania o rejestrację złożone przez zakony nigdy nie zostały rozpatrzone, znajdujemy w kilku źródłach. Pisze o tym s. Maria A. Łączka OSU (*Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 r.*, t. 1, Warszawa 1984, mps, s. 24). Pisał Sekretarz Episkopatu bp Zygmunt Choromański w liście do Dyrektora UdSW z dnia 22 lutego 1962 r. w sprawie stosowania przepisów o stowarzyszeniach wobec zgromadzeń zakonnych: „Upłynęło już 12 lat i Władza Państwowa nie wydała żadnemu zakonowi i kongregacji aktu rejestracyjnego” (tekst listu w: Peter Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 2: *Lata 1960-1974* [Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, 1995], 184-185). Przyznawali to wreszcie sami pracownicy UdSW: zob. wytyczne UdSW w sprawie polityki wobec zakonów i zgromadzeń zakonnych z dnia 12 grudnia 1958 r. (brak numeru), AAN, UdSW, sygn. 133/7, k. 129, a także pismo z dnia 5 lipca 1960 r. skierowane do adwokata Oktawa Pietruskiego, (L.dz. IV.39/4/60), które z upoważnienia V-Dyrektora UdSW podpisał mgr A. Merker, późniejszy Dyrektor UdSW, (AAN, UdSW, sygn. 53/73, k. 2-3), a także *List Dyrektora UdSW Tadeusza Żabińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 10 lutego 1962 r. w sprawie ankiet statystycznych* (tekst listu w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 2, 179), w którym dyrektor wprost potwierdza „brak rejestracji zakonów”.

²³ Dz.U. Nr 116, poz. 963.

²⁴ Zespoły obejmujące akta Ministerstwa Administracji Publicznej i Urzędu do Spraw Wyznań.

²⁵ Przepuszczalnie najstarszemu spośród wszystkich sporządzony został „wykaz zrzeseń religijnych (stowarzyszeń) zgłoszonych w trybie dekretu z dn. 5 sierpnia 1949 r.”, (brak daty i numeru), AAN, UdSW, sygn.133/7, k. 120-126. Pozostałe znalezione w AAN wykazy sprawiają wrażenie niekompletnych, robionych „na kolanie” roboczych notatek, mają powyrywane strony, nie są opatrzone ani datą, ani podpisem sporządzającego (np. rejestr stowarzyszeń religijnych, /brak daty i numeru/, AAN, UdSW, sygn. 127/147, brak k).

Co istotne, w Archiwum Akt Nowych znaleźć natomiast można odrębnie zrobiony wykaz placówek zakonnych, wykazanych we wnioskach o uregulowanie bytu prawnego złożonych przez zakony w 1949 roku, wraz z ich dokładnymi adresami²⁶. Niewątpliwie świadczy to o tym, że władzom nie tyle zależało na „uregulowaniu bytu prawnego” zgromadzeń zakonnych poprzez ich rejestrację w trybie *Prawa o stowarzyszeniach*, ile na pozyskaniu informacji na temat istniejących zakonów, ich stanu posiadania i prowadzonej działalności. Potwierdzeniem tej tezy jest także przywoływana już Instrukcja nr 30 MBP z 1 września 1949 r., w której wyraźnie stwierdzono, że wymogi rejestracyjne stawiane zakonom mają ułatwić organom bezpieczeństwa ich rozpoznanie i wyeliminowanie.

Brak właściwie prowadzonego rejestru nasuwa jeszcze jeden wniosek. Mianowicie taki, że rozbieżność między specyficzną naturą zgromadzeń zakonnych a *Prawem o stowarzyszeniach* była tak duża, że władze – mimo starań by je wtłoczyć na siłę w przepisy dostosowane do stowarzyszeń świeckich – nie były w stanie tego uczynić. W tym przypadku danych pochodzących z wniosków o uregulowanie bytu prawnego nie były w stanie dopasować do poszczególnych rubryk przewidzianego prawem rejestru stowarzyszeń. Potwierdzeniem faktu, iż władze miały problem ze stosowaniem *Prawa o stowarzyszeniach* wobec zakonów jest to, że Minister Administracji Publicznej zmuszony był w rozporządzeniu z dnia 6 sierpnia 1949 r. określić odrębny tryb postępowania w sprawie rejestracji dla zakonów i kongregacji duchownych. Konieczna była także zmiana przepisów samego *Prawa o stowarzyszeniach*. Konkretnie zmieniono brzmienie art. 6 lit a przyjmując, że zakaz tworzenia stowarzyszeń przyjmujących zasadę bezwzględnego posłuszeństwa członków władzom stowarzyszenia nie stosuje się wobec zakonów i kongregacji duchownych w zakresie wykonywania

Niejednokrotnie są to odrębne zapiski zrobione w zwykłym zeszycie formatu A5. Ze względu na brak daty trudno ocenić czy taki „wykaz” sporządzono w 1949 r., czy też w latach późniejszych na podstawie danych zaczerpniętych z ankiet statystycznych składanych przez zgromadzenia zakonne.

²⁶ Wykaz domów zakonnych zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich zgłoszonych w 1949 r. przy wnioskach o uregulowanie bytu prawnego [z 12 grudnia 1958 r.], (brak numeru), AAN, UdSW, sygn. 133/7, k. 1-119.

kultu religijnego²⁷. Zdaniem strony kościelnej wprowadzona zmiana i tak nie rozwiązywała kwestii, „ponieważ zakres posłuszeństwa zakonnego w myśl konstytucji zakonnych przekracza wykonywanie kultu o ścisłym znaczeniu tych słów”. Mimo starań o uchylenie przepisów *Prawa o stowarzyszeniach* w stosunku do zakonów i zgromadzeń zakonnych, jakie czynił Episkopat Polski przez cały okres PRL²⁸, władze nie

²⁷ Zob. art. 1 dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie przepisów Prawa o stowarzyszeniach. Wyłączenie zakonów i kongregacji duchownych spod powyższego zakazu było konieczne, gdyż w przeciwnym razie stwarzałyby to kuriozalną sytuację, że zakony podlegając *Prawu o stowarzyszeniach* stawałyby się równocześnie organizacjami zakazanymi przez to prawo, właśnie z uwagi na zawarty w nim zakaz tworzenia stowarzyszeń przyjmujących zasadę bezwzględnego posłuszeństwa członków władzom stowarzyszenia [tak uważa Wacław Dawidowicz, *Polskie prawo administracyjne* (Warszawa: PWN, 1978), 169]. Uczynienie tego istotnego wyjątku według Wiesława Kisiela „świadczy dobitnie o nieprzydatności prawa o stowarzyszeniach do regulowania sytuacji administracyjno–prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła”. Jego zdaniem, jeśli prawodawca uznał za konieczne „poddanie zakonów i instytutów świeckich reglamentacji administracyjno–prawnej, to powinien sformułować przepisy, które już w założeniu będą nastawione na specyfikę tych instytucji”. W szczególności powinien zdobyć się na uznanie „wielowiekowej (a nie – nadanej ex nunc) ich wewnętrznej autonomii warunkującej zasadę bezwzględnego posłuszeństwa przełożonym zakonnym”. Podsumowując swoje wywody W. Kisiel stwierdza: „Dostrzegam brak konsekwencji w określeniu podstaw prawnych dla stosunków administracyjno–prawnych łączących państwo z Kościołem. Rażące jest przy tym sztuczne rozbijanie przez prawodawcę regulacji dotyczącej Kościoła rzymskokatolickiego. Do zakonów znajduje zastosowanie prawo o stowarzyszeniach, którego nie stosuje się do innych jednostek organizacyjnych tego samego Kościoła. Tymczasem w świetle prawa kanonicznego nie ulega wątpliwości jedność organizacyjna Kościoła, nawet przy uwzględnieniu specyfiki kanonicznej zakonów. [...] Z punktu widzenia reguł poprawnej legislacji naganny jest sam fakt wyodrębnienia dla celów regulacji ustawowej części jednolitej struktury” [*Pozycja Kościoła Rzymskokatolickiego w polskim prawie administracyjnym* (Kraków: Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1986), 10–11]. Opinia ta świadczy niewątpliwie, że nawet prawnicy piszący w okresie Polski Ludowej dostrzegali problem i podzielali wiele zastrzeżeń strony kościelnej odnośnie do poddania zakonów *Prawu o stowarzyszeniach*.

²⁸ Wynikiem tych starań był jeden z punktów Porozumienia między przedstawicielami Rządu RP i Episkopatu Polski podpisanego dnia 14 kwietnia 1950 r. (tekst w: *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, 27–30). Pkt 19 brzmiał: „Zakony i zgromadzenia zakonne w zakresie swego powołania i obowiązujących ustaw, będą miały całkowitą swobodę działalności”. Także po „odwilży politycznej” w 1956 roku na wznowionych spotkaniach przedstawiciele Rządu i Episkopatu nazywanych Komisją Wspólną strona kościelna zgłosiła postulat, by zakony zostały zwolnione od stosowania przepisów *Prawa o stowarzyszeniach* (zob. postulaty zgłoszone na posiedzeniu Komisji Wspólnej w dniu 8 marca 1957 r., Archiwum Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie /dalej

zmieniły tego stanu prawnego aż do czasu uchwalenia w 1989 roku ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego²⁹.

3. STOSOWANIE WOBEC ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH NADZORU

Obowiązujące przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* dawały władzom administracyjnym podstawy do sprawowania kontroli i nadzorowania działalności stowarzyszeń. Wobec zakonów, które poddały się rejestracji w 1949 r. zaczęto je wykorzystywać celem ograniczania działalności i ingerowania w ich sprawy wewnętrzne. Organem nadzorczym początkowo, dość krótko, był Minister Administracji Publicznej, a następnie kompetencje w tym zakresie przejął Urząd do Spraw Wyznań, utworzony w drodze ustawy z dnia 19 kwietnia 1950 r.³⁰

3.1. SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI

W ramach sprawowanego przez siebie nadzoru Urząd do Spraw Wyznań za wszelką cenę usiłował wtłoczyć zakony w ramy *Prawa*

- ASKEP/, sygn. 0211, brak k.). Zob. także: Mirosław Kosek, „Relacje Episkopat – Rząd w optyce wybranych problemów podejmowanych na forum Komisji Wspólnej w latach 1956-1967”, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej...*, 99-111.

²⁹ Przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* utraciły moc prawną w odniesieniu do zakonów dopiero na podstawie art. 76 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP (Dz.U. Nr 29, poz. 154; tekst jedn. z 2013 r., poz. 1169 z późn. zm.).

³⁰ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz.U. Nr 19, poz. 156). Kompetencje UdSW określiła wymieniona ustawa oraz tymczasowy statut organizacyjny nadany uchwałą Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. (MP Nr A-78, poz. 905). Szerzej na temat UdSW i prowadzonej przez niego działalności zob. Henryk Misztal, Artur Mezglewski, „Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań”, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej...*, 33-70; Fiejdasz, *Stosowanie prawa*, 21-31. O jednym z aspektów prowadzonej przez Urząd działalności pisze także: Michał Krawczyk, „Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach* 97 (2013): 143-167.

o stowarzyszeniach. Jedną z wykorzystywanych w tym celu metod było wymaganie od nich składania „sprawozdań z działalności”. Powołując się na art. 24 *Prawa o stowarzyszeniach* Urząd domagał się od zgromadzeń zakonnych wypełniania wielostronicowych, szczegółowych ankiet. Strona kościelna na posiedzeniu Komisji Mieszanej w 1951 r. ostatecznie zgodziła się, aby zgromadzenia zakonne składały do UdSW sprawozdania, ale tylko w formie ustalonej na posiedzeniu Komisji. Mimo tego, w późniejszych latach Urząd domagał się wypełniania dodatkowych ankiet, w formie rozszerzonej nawet o pytania dotyczące spraw osobistych członków zgromadzeń³¹. Taki formularz ankiety znacząco już przekraczał wymogi określone w art. 24 *Prawa o stowarzyszeniach*³².

W tej sytuacji Episkopat Polski wielokrotnie protestował przeciwko „tworzeniu w stosunku do zakonów i zgromadzeń zakonnych swoistego «getta prawnocywilnego», w którym jedyną i ostateczną władzą prawodawczą i wykonawczą usiłuje być Urząd do Spraw Wyznań”³³. Jednocześnie polecił zgromadzeniom wypełniać i przysyłać w wyznaczonym terminie do UdSW ankiety, ale jedynie te sporządzone zgodnie z formularzem uzgodnionym na posiedzeniu Komisji Mieszanej w 1951 r. Takie rozwiązanie oczywiście nie zadowoliło władz. Zaczęto wzywać przełożonych zakonnych do UdSW na przesłuchania, nękając pytaniami: „dlaczego nie wypełniają w ankietach wszystkich rubryk”,

³¹ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp Z. Chorońskiego do Dyrektora UdSW z dnia 22 stycznia 1962 r. w sprawie obowiązku składania władzom ankiet statystycznych przez zgromadzenia zakonne*, w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 2, 176-177.

³² Zgodnie z art. 24 władza nadzorcza mogła wezwać zarząd do dostarczenia jej odpisu protokołu lub treści powziętej uchwały, mogła w lokalu stowarzyszenia przeglądać prowadzone akta, księgi i posiadane dokumenty, jak również sporządzać z nich notatki, odpisy i wyciągi, a także wezwać zarząd do okazania ich w dokładnie określonym przez nią czasie. W przypadku stowarzyszeń zarejestrowanych władza nadzorcza mogła także żądać rozliczenia rachunkowego oraz sprawozdania z działalności stowarzyszenia za ubiegły okres sprawozdawczy. Tego typu żądanie władza nadzorcza miała skierować do zarządu stowarzyszenia w formie pisemnej. Zarząd z kolei, pod osobistą odpowiedzialnością każdego z członków, obowiązany był złożyć wspomniane rozliczenie i sprawozdanie z działalności w dwóch egzemplarzach, a także udzielić potrzebnych wyjaśnień.

³³ Jednym z takich protestów był *List Sekretarza Episkopatu bp Z. Chorońskiego do Dyrektora UdSW z dnia 22 stycznia 1962 r. w sprawie obowiązku składania władzom ankiet statystycznych przez zgromadzenia zakonne*, w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 2, 177.

a także stosowano różnego rodzaju szykany i naciski. W Archiwum Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski zachowały się informacje, że na takie przesłuchania wzywano m.in. Siostry Wynagrodzicielki Najświętszego Oblicza, Benedyktynki Sakramentki, Siostry Matki Bożej Miłosierdzia, Franciszkańki Misjonarki, Józefitki, Małe Siostry Niepokalanego Serca Maryi, Kanoniczki Ducha Św., Siostry de Notre Dame, Ojców Redemptorystów, Salwatorianów, Michalitów, Pasjonistów, Karmelitów, Bernardynów i Marianów³⁴. Przesłuchaniom towarzyszyły groźby i zastraszanie. Padały słowa: „Zakony są zależne od swych generałów w Rzymie, a nie od Episkopatu [...]. UdSW może rozmawiać z Konsultą. Natomiast nie będzie przyjmował żadnej korespondencji od Sekretarza Episkopatu dopóki nie wycofa on swych pism dotyczących ankiet statystycznych. Nie uznaje Urząd żadnych kompetencji Episkopatu w sprawie zakonów [...]. Prawo o stowarzyszeniach ma tę lukę, że nie daje władzy państwowej prawa wyrażania swej zgody na nominacje przełożonych, lecz ta luka może być uzupełniona i nie będzie żadnego prowincjała, na którego nie zgodzi się władza państwowa. A póki nie będzie takiego przepisu, to rząd jest w stanie stworzyć takie warunki faktyczne, że prowincjał nie podporządkowujący się wymaganiom państwowym, nie będzie mógł kroku uczynić. [...] Jeśli zakony będą solidaryzowały się z reakcjami i antypaństwowymi posunięciami [Episkopatu] będą ponosiły konsekwencje aż do rozwiązania i likwidacji majątku łącznie. Episkopat może się później ze swego stanowiska wycofać czy dojść do porozumienia, ale fakty dotyczące zakonów będą już nieodwracalne, są kraje socjalistyczne, w których zakonów nie ma [...]”³⁵.

Obowiązek przesyłania przez zgromadzenia zakonne ankiet statystycznych, UdSW konsekwentnie egzekwował aż do czasu uchwalenia wspomnianej ustawy z 17 maja 1989 r.

³⁴ ASKEP, sygn. 031403 „Kościół a UdSW. Rozmowy ze zgromadzeniami zakonnymi 1963-1967”, brak k.

³⁵ Notatka z rozmowy Sekretarza Konsulaty Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich przeprowadzonej w Urzędzie do Spraw Wyznań w dniu 1 grudnia 1964 r., ASKEP, sygn. 031403 „Kościół a UdSW. Rozmowy ze zgromadzeniami zakonnymi 1963-1967”, brak k.

3.2. TWORZENIE NOWYCH PLACÓWEK

Innym sposobem wykorzystywania przepisów *Prawa o stowarzyszeniach* w celu sprawowania kontroli nad działalnością zakonów był obowiązek zawiadamiania właściwych organów administracji państwowej o założeniu domu zakonnego. Nakaz taki wprowadzony został pismem okólnym Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 5 stycznia 1961 r.³⁶ Jako podstawę tego żądania przytoczono art. 41 *Prawa o stowarzyszeniach* nakazujący zawiadomić władze administracyjne o założeniu oddziału stowarzyszenia. W swoim piśmie okólnym UdSW „przypominał”, że kierownictwo nowozałożonego domu zakonnego /klasztoru/ zobowiązane jest do zawiadomienia właściwego organu administracji państwowej o założeniu tego domu zakonnego /klasztoru/. Dotyczyć to miało również wszelkich innych oddziałów i placówek zgromadzeń zakonnych. Do przyjmowania tych zawiadomień właściwym miał być Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej – PWRN) w województwie, na obszarze którego został założony dom zakonny, klasztor, oddział lub placówka³⁷. Wymagano dołączenia do zawiadomienia egzemplarza konstytucji zgromadzenia; dowodu zgody przełożonego zakonnego na założenie domu zakonnego, oddziału lub placówki; wykazu składu osobowego kierownictwa oraz adresu domu zakonnego, klasztoru, oddziału lub placówki. Bez dopełnienia tych procedur nie było możliwe otwarcie nowego domu zakonnego czy placówki.

Przykładem represyjnego stosowania powyższych przepisów jest likwidacja radomskiej placówki Księży Filipinów³⁸. Decyzją z dnia 16 stycznia 1962 r. Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach zawiesił „działalność domu zakonnego Księży Filipinów w Radomiu”³⁹.

³⁶ Pismo okólnie UdSW w sprawie przestrzegania art. 41 prawa o stowarzyszeniach z dnia 5 stycznia 1961 r. (Nr IV.S/R/144/60), AAN, UdSW sygn. 145/4, k. 29-30.

³⁷ W miastach Warszawie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu właściwym do przyjmowania zawiadomień był Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Miejskiej Rady Narodowej.

³⁸ Pełna nazwa tego stowarzyszenia życia apostołskiego brzmi: Kongregacja Oratorium św. Filipa Neri, popularnie nazywana filipini lub oratorianie.

³⁹ Decyzja Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach z dnia 16 stycznia 1962 r. (Nr Wz. II-2/36/61), AAN, UdSW, sygn. 55/60, k. 5.

W uzasadnieniu stwierdził, iż art. 41 *Prawa o stowarzyszeniach* wymaga zawiadomienia właściwego organu administracji państwowej o założeniu oddziału stowarzyszenia, Księża Filipini nie dopełnili tego obowiązku, wobec tego Wydział do Spraw Wyznań – jako bezpośredni organ nadzorczy – uprawniony jest do wydania takiej decyzji. Urząd do Spraw Wyznań utrzymał zaskarżoną decyzję w mocy, gdyż jak stwierdził „placówka w Radomiu nie odpowiada warunkom prawnego istnienia”⁴⁰. W konsekwencji Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach zadecydował, iż „rozwiązuje dom kongregacji św. Filipa Neriusza z siedzibą w Radomiu”⁴¹. Zachowana w Archiwum Akt Nowych korespondencja pomiędzy Wydziałem do Spraw Wyznań a Urzędem pokazuje sprawę w trochę innym świetle. Urzędnikom z Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach ewidentnie najbardziej przeszkadzał „zdecydowanie wrogi stosunek do Polski Ludowej” jaki przejawiali księża. Przejawiał się on w tym, że jeden z nich miał się wyrazić w trakcie rozmowy w sprawie udzielenia zezwolenia na instalację CO w kaplicy następująco: „w czasie okupacji hitlerowcy nie robili trudności przy budowie kaplicy i wyrażali na to zgodę, a dzisiaj mamy trudności w instalowaniu centralnego ogrzewania”⁴². Na tej podstawie oceniono, iż „Księża Filipini w Radomiu są zdecydowanie wrogo ustosunkowani do Polski Ludowej i pobyt ich w Radomiu, w najpoważniejszym ośrodku przemysłowym woj. kieleckiego, jest we wszech miar niepożądany”⁴³.

⁴⁰ Decyzja UdSW z dnia 13 lutego 1962 r. (L.dz. IV-17/M/1/62), AAN, UdSW, sygn. 55/60, k. 11-12. Decyzję podpisał Dyrektor UdSW Tadeusz Żabiński.

⁴¹ Decyzja Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach z dnia 7 lipca 1962 r. (Nr Wz. II-2/30/62), AAN, UdSW, sygn. 55/60, k. 29-30. Decyzji tej nadano rygor natychmiastowej wykonalności na podstawie art. 100§1 kodeksu postępowania administracyjnego (Dz.U. z 1960 r. Nr 30, poz. 168 z późn. zm.), gdyż uznano, iż „jest to niezbędne ze względu na ważny interes społeczny dla zabezpieczenia przestrzegania przepisów prawa o stowarzyszeniach” (!).

⁴² Zob. pismo Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach do UdSW z dnia 16 stycznia 1962 r. (Nr Wz. II-2/36/61), AAN, UdSW, sygn. 55/60, k. 1-2.

⁴³ Pismo Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach do UdSW z dnia 27 stycznia 1962 r. (Nr Wz. II-2/36/61), AAN, UdSW, sygn. 55/60, k. 3-4.

3.3. SKŁADANIE WYJAŚNIEŃ I UDOSTĘPNIANIE DANYCH

Przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* dotyczące nadzorowania działalności stowarzyszeń wielokrotnie były wykorzystywane przez władze również jako środek do nękania zakonów wezwaniami do składania wyjaśnień w różnych sprawach, bądź przesyłania różnego rodzaju szczegółowych danych. Przykładem może być sprawa Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej z 1960 roku. Urząd do Spraw Wyznań powołując się na art. 24 *Prawa o stowarzyszeniach* domagał się wyjaśnień w sprawie nabycia przez dwóch członków Zgromadzenia nieruchomości. Wątpliwości ze strony Urzędu wzbudził fakt, iż uczynili to we własnym imieniu, podczas gdy reguła Zgromadzenia przewiduje ślub ubóstwa, na mocy którego zrzekli się prawa swobodnego rozporządzania jakimikolwiek dobrami doczesnymi. Wyjaśnienia, że zgodnie z tą samą regułą mieli na to zezwolenie władz zakonnych, UdSW „uznał za niewystarczające”, podobnie jak stwierdzenie, że przecież śluby zakonne wiążą członków zgromadzenia „tylko w ich sumieniu i nie mogą ograniczać ich praw wynikających z ustaw państwowych”⁴⁴. Jak widać, w tym przypadku UdSW postawił się dodatkowo w pozycji organu kontrolującego przestrzeganie przez zakonników reguł zakonnych (!).

Kolejnym przykładem działań nadzorczych władz było rozesłanie przez Urząd do Spraw Wyznań w dniu 10 marca 1959 roku pisma do wszystkich zgromadzeń męskich. Powołując się w nim na art. 24 *Prawa o stowarzyszeniach* domagano się podania szczegółowych informacji

⁴⁴ Zob. Pisma Prowincjała Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej do UdSW z dnia 3 września 1960 r. /L.dz. 180/60/, (ASKEP, sygn. 600010, k. 159-160) oraz z dnia 28 listopada 1960 r. /L.dz. 209/60/, (ASKEP, sygn. 600010, k. 164-166); a także odpowiedź UdSW z dnia 31 października 1960 r. (ASKEP, sygn. 600010, k. 162-163). Stanowisko Prowincjała Oblatów potwierdza opinia prawna pt. „Uprawnienia UdSW odnośnie do klasztorów” (ASKEP, sygn. 03140 „Kościół a UdSW 1950-1968, k. 6-7), ukazująca interpretację przyjętą przez stronę kościelną i przekazaną zgromadzeniom zakonnym. Przyjęto w niej, że: statut, czyli konstytucje zakonne obowiązują członków zgromadzeń tylko w sumieniu. Wbrew statutowi członkowie zgromadzeń mogą podjąć się czynności cywilnej, która z punktu widzenia prawa będzie ważna. Zatem nabycie majątku na osobiste nazwisko członka zgromadzenia zakonnego jest ważne, choćby kolidowało ze statutem, czyli konstytucją zakonną nakazującą ubóstwo.

dotyczących wyższych i niższych seminariów duchownych prowadzonych przez te zgromadzenia⁴⁵.

4. OCENA LEGALNOŚCI DZIAŁAŃ WŁADZ

Oceniając działania nadzorcze organów administracji państwowej sprawowane wobec zakonów w oparciu o *Prawo o stowarzyszeniach*, sformułować należy szereg zastrzeżeń co do ich legalności. Wątpliwości budzi już sam fakt stosowania rozporządzenia Prezydenta RP z 1932 r. wobec zgromadzeń zakonnych, które złożyły w 1949 r. wnioski o uregulowanie swego bytu prawnego. Stosowane przez władze przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* odnosiły się bowiem do „stowarzyszeń zarejestrowanych”, a zgromadzenia zakonne właściwie nigdy nie zostały przez władze zarejestrowane, o czym wcześniej była mowa. Brak formalnego aktu rejestracji daje podstawę do twierdzenia, że zgodnie z art. 21 *Prawa o stowarzyszeniach*, zgromadzenia zakonne – jako nie wpisane do rejestru – nie istniały jako stowarzyszenia świeckie. Wydaje się oczywistym, że stowarzyszenia, które nie zostały zarejestrowane, nie mogą podlegać przepisom dotyczącym stowarzyszeń zarejestrowanych⁴⁶. Taką argumentację przyjęły również władze kościelne broniąc się przed ingerencjami w sprawy wewnętrzne zakonów, jakich pod pozorem działań nadzorczych dopuszczały się władze państwowe.

Znamienne, że pogląd, zgodnie z którym wpis do rejestru ma konstytutywne znaczenie dla bytu prawnego stowarzyszeń, podzielany był także przez same władze administracji państwowej⁴⁷. Jednak wyraża-

⁴⁵ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem z dnia 14 kwietnia 1959 r. w sprawie stosowania wobec zakonów prawa o stowarzyszeniach*, w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 1, 689-690.

⁴⁶ Takie stanowisko przedstawiają opinie prawne sporządzone na wniosek Episkopatu Polski: „Pouczenia prawne w oparciu o obowiązujące w Polsce ustawy według stanu na dzień 10 listopad 1952 r. Prawny byt zakonów” (ASKEP, sygn. 02110, brak k.); a także: „Czy przepisy prawa o stowarzyszeniach mają zastosowanie do zakonów i zgromadzeń zakonnych?” - Opinia z dnia 18 lipca 1953 r. (ASKEP, sygn. 0211, brak k.).

⁴⁷ Jako przykład można wskazać ciągnącą się od 1949 r. sprawę rejestracji „Archikonfraterni Literackiej Niepokalanego Poczęcia NMP przy kościele Metropolitalnym św. Jana

ły one taki pogląd tylko w odniesieniu do tych stowarzyszeń katolickich, w przypadku których władzom zależało na uniemożliwieniu ich działalności, właśnie w oparciu o *Prawo o stowarzyszeniach*. Natomiast w odniesieniu do zakonów uparcie utrzymywały, że wpis do rejestru nie ma żadnego znaczenia, bo właśnie taka argumentacja pozwalała im na stosowanie wobec nich przepisów *Prawa o stowarzyszeniach*, mimo braku formalnej rejestracji. Mamy tu zatem ewidentny przykład instrumentalizacji prawa na poziomie jego stosowania, przejawiający się dowolnym interpretowaniem przepisów przez władze. Kierowano się potrzebą chwili i tym, jaka interpretacja w danej chwili okazywała się korzystniejsza, tzn. lepsza i skuteczniejsza w zwalczaniu instytucji zakonnych.

Kolejnym argumentem przemawiającym za bezprawnością kontrolowania działalności zakonów z powoływaniem się na przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* był fakt, że dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. i rozporządzenie wykonawcze do niego z dnia 6 sierpnia 1949 r., ściśle określiły granice uprawnień władzy rejestracyjnej w stosunku do zakonów. Przepisy te nakazały jednorazowe złożenie podania o uregulowanie bytu prawnego i jednorazowe przedstawienie danych wskazanych w §6 rozporządzenia z dnia 6 sierpnia 1949 r. Ani dekret z dnia 5 sierpnia, ani rozporządzenie z dnia 6 sierpnia nie upoważniły organów administracji do stosowania w przyszłości wobec zakonów przepisów *Prawa o stowarzyszeniach*, w tym przepisów dotyczących nadzoru. Nie wspomniano

w Warszawie”, w której mimo odwoływania się do najwyższych władz państwowych, utrzymano w mocy decyzję odmawiającą rejestracji. Dyrektor Departamentu Społeczno-Administracyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w uzasadnieniu takiej decyzji z 1961 r. pisał: „złożenie więc przez „Archikonfraternię Literacką - stosownie do wymogów powołanych wyżej aktów prawnych - podania o zarejestrowanie w trybie art. 19 prawa o stowarzyszeniach nie było równoznaczne z zarejestrowaniem jej. W świetle art. 21 ust. 2 prawa o stowarzyszeniach, stowarzyszenie uzyskuje osobowość prawną dopiero od chwili wpisania do rejestru. W związku z powyższym bezzasadne jest twierdzenie jakoby wpis ten miał charakter deklaracyjny, przeciwnie wpis taki ma charakter konstytutywny, ponieważ ustala prawny byt stowarzyszenia, a przede wszystkim nadaje mu osobowość prawną” (Decyzja MSW, Departament Społeczno-Administracyjny z dnia 4 lipca 1961 r. (Nr D-426/S/VIa/61), AAN, UdSW, sygn. 54/8, k. 1-2). Archikonfraternia założona została w 1507 r., jej celem było podtrzymywanie nabożeństw ku czci Najświętszej Maryi Panny oraz niesienie pomocy członkom Archikonfraterni i ich rodzinom (dane dotyczące Archikonfraterni Literackiej / grudzień 1961/, [brak numeru], ASKEP, sygn. 700 II, k. 204-204v).

w aktach prawnych z 1949 r. o wymogu wielokrotnego bądź corocznego składania „danych statystycznych”, czy to władzy rejestracyjnej, czy to innym organom administracji państwowej, jak np. Wojewódzkie Wydziały do Spraw Wyznań, które takich danych żądały⁴⁸. Gdyby nawet przyjąć tezę, że *Prawo o stowarzyszeniach* obowiązywało zgromadzenia zakonne, to przywoływany art. 24 nie dawał władzy nadzorczej uprawnień, jakie w swoich zarządzeniach i pismach uzurpował sobie Urząd do Spraw Wyznań i jego agendy terenowe.

Podsumowując można stwierdzić, że żądania władz, by zgromadzenia zakonne składały ankiety statystyczne, udzielały wyjaśnień czy zawiadamiały o utworzeniu nowej placówki nie miały podstaw prawnych z uwagi na brak formalnej rejestracji zakonów. Na podstawie powyższych przykładów widać wyraźnie, że przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* były wykorzystywane przez władze głównie jako pretekst do ingerowania w wewnętrzne sprawy zakonów i utrudniania im działalności⁴⁹.

⁴⁸ Taką argumentację przytacza Sekretarz Episkopatu bp Z. Choromańskiego w liście do Dyrektora UdSW z dnia 22 stycznia 1962 r. w sprawie obowiązku składania władzom ankiet statystycznych przez zgromadzenia zakonne (tekst listu w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 2, 176-177). W odpowiedzi na ten list Dyrektor UdSW Tadeusz Żabiński przedstawił swoją interpretację stanu prawnego. Stwierdził mianowicie, że od dnia wejścia w życie dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. *Prawo o stowarzyszeniach* obowiązuje w odniesieniu do zakonów z dwoma jedynie wyjątkami. Pierwszym jest uchylenie zakazu przyjmowania zasady bezwzględnego posłuszeństwa członków wynikającego z art. 6 ust. 2. Drugim jest zastąpienie ustalonego w art. 19 trybu rejestracji – trybem ubiegania się o uregulowanie bytu prawnego. Wszelkie inne przepisy *Prawa o stowarzyszeniach*, wobec braku odmiennych przepisów w dekrete z dnia 5 sierpnia, dotyczą także zakonów i kongregacji duchownych. Po czym Dyrektor UdSW zakończył swój wywód stwierdzeniem w pełni oddającym stosunek władz do praworządności: „Brak rejestracji zakonów nie może stwarzać dla [nich] jakichś specjalnych przywilejów w postaci zwolnienia od mocy obowiązującej tych przepisów, które dotyczą stowarzyszeń zarejestrowanych” (*List Dyrektora UdSW do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 10 lutego 1962 r. w sprawie ankiet statystycznych*, w: Raina, *Kościół w PRL...*, t. 2, 179).

⁴⁹ Jako komentarz służyć może wypowiedź Przewodniczącego Konsulaty Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich, który stwierdził: „Czy nie można by wreszcie wiedzieć pod jakie konkretnie przepisy podpadamy jako «stowarzyszenia»? Jakie konkretnie przepisy ustawy o stowarzyszeniach obowiązują zakony? Według tej ustawy, przy pewnych dowolnych jej interpretacjach, powinniśmy właściwie przestać istnieć i nie mieć możliwości dalszego życia. Pytamy się więc i wciąż nie otrzymujemy żadnej odpowiedzi” (zapiski

Na koniec należy jeszcze zauważyć, że szereg „działań nadzorczych” wobec zakonów organy administracji państwowej prowadziły bez żadnych podstaw prawnych. Polegały one na inwigilowaniu, obserwacji i prowadzeniu różnorodnych działań operacyjnych. W tym zakresie Urząd do Spraw Wyznań współpracował nie tylko z organami administracji państwowej ale również z służbą bezpieczeństwa. W archiwach zachowało się szereg raportów z inwigilacji zgromadzeń zakonnych, w których opisywano szczegółowo działalność prowadzoną przez poszczególne placówki zakonne oraz podawano konkretne propozycje działań represyjnych, jakie należałoby podjąć by doprowadzić do ich likwidacji⁵⁰.

5. PODSUMOWANIE

Do roku 1949 zakony nie podlegały przepisom *Prawa o stowarzyszeniach*. Na podstawie dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. zostały zobowiązane do „uregulowania swego bytu prawnego”, pod rygorem rozwiązania i przejęcia majątku. Pomimo złożenia wniosków władze nie dokonywały jednak żadnych rejestracji, nie prowadziły również formalnego rejestru tych podmiotów. Prawdziwą motywacją wprowadzenia tego obowiązku nie było bowiem dążenie do uregulowania stanu prawnego zakonów (który rzeczywiście pozostawał niepewny ze

z rozmowy odbytej w UdSW w dniu 11 stycznia 1965 r., ASKEP, sygn. 031403 „Kościoł a UdSW. Rozmowy ze zgromadzeniami zakonnymi 1963-1967”, brak k.).

⁵⁰ Jako przykład można podać „Notatkę dotyczącą zakonów żeńskich na terenie województwa warszawskiego” sporządzoną przez Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Warszawie w dniu 27 września 1960 r. /Nr W-II-1335/60/, (AAN, UdSW, sygn. 53/17, k. 1-8). Podpisał ją Kierownik Wydziału T. Żabiński (późniejszy Dyrektor UdSW), a zaczyna się ona zdaniem: „Na terenie woj. warszawskiego działa obecnie 186 domów zakonnych żeńskich pod różnymi wezwaniami, o różnej działalności materialnej, o jednym celu społecznym – fanatyzowania religijnym ludności w działalności poza kościelnej” (zachowano pisownię oryginalną). Kolejny przykład stanowi „Sprawozdanie o stowarzyszeniach, zgromadzeniach i zbiórkach publicznych za I kwartał 1962 r.” przesłane przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Bychawie Wydział Spraw Wewnętrznych do PWRN w Lublinie w dniu 31 marca 1962 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, PWRN Urząd Spraw Wewnętrznych, Sprawy stowarzyszeń 1962 r., sygn. SW.S. 5/62, brak k.). Znajdujemy w nim szczegółowe dane na temat placówek zakonnych z terenu powiatu bychawskiego.

względu na uchwałę TRJN z dnia 12 września 1945 r. dotyczącą nieobowiązywalności Konkordatu). Chodziło raczej o objęcie ich skrupulatnym nadzorem państwowym. Wykorzystując przepisy dotyczące kontroli działalności stowarzyszeń władze domagały się od zakonów systematycznego przysyłania szczegółowych sprawozdań z ich działalności. Zgromadzone w ten sposób dane wykorzystywano następnie przy podejmowaniu kolejnych decyzji antykościelnych. Naginając przepisy *Prawa o stowarzyszeniach* wymagano również powiadamiania organów administracji państwowej o założeniu nowego domu zakonnego. Celem stawiania tego wymogu było blokowanie powstawania nowych placówek zakonnych. Przeprowadzone rozważania nie pozostawiają żadnych wątpliwości, iż władze Polski Ludowej traktowały *Prawo o stowarzyszeniach* jako jeden z instrumentów represyjnej polityki prowadzonej wobec zgromadzeń zakonnych. Jej celem było stopniowe ograniczanie działalności zakonów, aż do ich zupełnego usunięcia z życia społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Caronič, Jaroslav. „Represje czechosłowackiego aparatu bezpieczeństwa wobec grekokatolickich wspólnot zakonnych w 1950 r.”. W: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. Józef Marecki, 43-55. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej i Wydawnictwo WAM, 2011.
- Fiejdasz, Lidia. *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie wobec duchownych Kościoła katolickiego w latach 1950-1973*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Grześkowiak, Alicja. „Prawo karne instrumentem walki z Kościołem w latach 1944-1956”. W: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. Alicja Grześkowiak, 47-98. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004.
- Halban, Leon. *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*. Warszawa: Księgarnia M. Szczepkowskiego, 1925.
- Kaczmarek, Ewa. „Prymas Wyszyński – obrońca zakonów wobec prześladowań władz Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej”. *Teologia i Moralność* 10 (2011): 155-165.

- Kisiel, Wiesław. *Pozycja Kościoła Rzymskokatolickiego w polskim prawie administracyjnym*. Kraków: Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1986.
- Kosek, Mirosław. „Relacje Episkopat – Rząd w optyce wybranych problemów podejmowanych na forum Komisji Wspólnej w latach 1956-1967”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 99-111. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Krawczyk, Michał. „Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach* 97 (2013): 143-167.
- Krukowski, Józef. „Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956”. *Roczniki Nauk Prawnych* 9 (1999): 5-6.
- Krukowski, Józef. „Prawo chrześcijan do stowarzyszania się i możliwości jego realizacji w prawie kanonicznym i polskim”. *Kościół i Prawo* 9 (1991): 191-210.
- Lewandowska, Ilona. *Działalność Sióstr od Aniołów w Polsce w latach 1945-1980*. Warszawa: Instytut Nauk Historycznych UKSW i Wydawnictwo LTW, 2012.
- Lukomski, Stanisław. *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*. Łomża: Księgarnia „Unitas”, 1934.
- Mezglewski, Artur. „Spór o «wygaśnięcie» konkordatu polskiego z 1925 roku”. *Roczniki Nauk Prawnych* 8 (1998): 325-340.
- Mezglewski, Artur. „Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 235-262 Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Mirek, Agata. „Przystosowanie i opór żeńskich zgromadzeń zakonnych wobec władz komunistycznych w Polsce. Zarys problemu”, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 217-233.
- Miształ, Henryk, i Artur Mezglewski. „Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce*

- Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 33-70. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Ordon, Marta. „Rozpracowanie katolickich organizacji masowych». Nowelizacja prawa o stowarzyszeniach w świetle tajnej instrukcji MBP z 1 września 1949 r.”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 7 (2004): 255-262.
- Petranský, Ivan A. „Represje wobec Kościoła katolickiego na Słowacji (1944-1948)”. W: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. Józef Marecki, 27-42. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej i Wydawnictwo WAM, 2011.
- Podolec, Ondrej. „Czechosłowackie ustawodawstwo kościelne z 1949 r. i jego stosowanie w praktyce”. W: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. Józef Marecki, 13-25. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej i Wydawnictwo WAM, 2011.
- Rybczyński, Henryk. „W sprawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską 10 II 1925 roku”. W: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Zygmunt Zieliński, Stanisław Wilk, 49-52. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1981.
- Skubiszewski, Krzysztof. „Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawnomiędzynarodowe”. W: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Zygmunt Zieliński, Stanisław Wilk, 35-47. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1981.
- Stanisławski, Tadeusz. *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 263-270. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Stanisław, Piotr. „Ideologiczne podstawy polityki wyznaniowej w PRL”. *Resovia Sacra* 7 (2000): 259-270.
- Stanisław, Piotr. „Rola przepisów regulujących ubezpieczenie społeczne duchownych w realizacji polityki wyznaniowej państwa w latach 1945-1989”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 271-295. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Szymański, Andrzej. *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1944-1965. Studium*

- historyczno-prawne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2010.
- Zamiatała, Dominik. „Działania represyjne władz komunistycznych wobec zakonów męskich w PRL”. *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura* 11 (2011): 211-236.
- Zamiatała, Dominik. *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*, t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945-1989*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2012.
- Żaryn, Jan. *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997.
- Żaryn, Jan. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton i Instytut Historii PAN, 2003.

LAW ON ASSOCIATIONS AS AN INSTRUMENT TO SUPERVISE
THE ACTIVITIES OF RELIGIOUS CONGREGATIONS
IN THE YEARS 1949–1989

Summary

In Poland, after World War II, religious policy, led then by the communist government, was rooted in the Marxist–Leninist system that was atheistic in nature and, as a consequence, hostile to churches and religious associations. In Poland, the vast majority of the population were Catholic, so almost full brunt of anti-religious campaign of the then authorities was directed against the institutions of the Catholic Church. One of the methods of fighting was instrumental application of the provisions of statutory law. The article describes such an application of the Regulation of the President of the Republic of Poland of 27 October 1932 – *Law on Associations*. All congregations had to comply with the provisions of this law after the entry into force of the Decree of 5 August 1949. Thus, the rules relating not only to legalization or liquidation of the associations already operating, but even those defining supervision over the activities of these legalized associations have become the means of repression against religious congregations of the Catholic Church. In this paper, the author presented examples of the instrumental application of the

provisions of the *Law on Associations* to monitor and obstruct the activities religious orders.

Tłumaczenie: Anna Sieradzka-Wawryszczuk

Key words: People's Republic of Poland, Catholic Church, religious orders, the Law on Associations, freedom of thought, conscience and religion, freedom of association, associations in Poland, anti-religious activities, communist regime, repression against religious orders

Słowa kluczowe: Polska Rzeczpospolita Ludowa, Kościół Katolicki, zakony, Prawo o Stowarzyszeniach, reżim komunistyczny, ograniczenia wolności religijnej w PRL, zgromadzenia zakonne w PRL